

AZ ÖSSZEHAISONLÍTHATÓSÁG KÉRDÉSÉRŐL AZ IPARSTATISZTIKÁBAN

A Statisztikai Szemle 1950 októberi száma már foglalkozott az iparstatistikának egyik legkomolyabb problémájával, az összehasonlíthatósággal. Az ötéves terv felemelése, amely pontosabb és részletesebb meghatározásokat követel, a tervmetodika időközben bekövetkezett fejlődése, a tervezési és statisztikai módszerek kifinomulása — újra és újra felveti az összehasonlíthatóság kérdését.

A szocialista statisztika, amely a marxista-leninista politikai gazdaságtanon alapszik, a jelenségeket teljességükben, változásukban, összefüggésükben és fejlődésükben vizsgálja. Ezt tanítja a statisztikáról Lenin: „A tények, ha *egészükben és összefüggésükben* vesszük őket, nemcsak makacsok, hanem kétségtelenül bizonyító erejűek is.“

Nyemcsinov „A statisztikai tudomány kérdései Lenin műveiben“ című cikkében a következőket írja: „Arról van szó, hogy helyes alapra felépített statisztikai számoknak nemcsak a folyamatok tényleges helyzetét, hanem a folyamatban megnyilvánuló tendenciát kifejező mozgásirányt is jellemezniök kell. A gazdaságstatisztikai mutatószámok ezért nem csupán számtani mennyiségek, ahogy azt a politikai aritmetikusok felfogták, hanem mennyiségi jellegük minőségileg meghatározott, megjelöli a mozgás irányát és a *fejlődés tendenciáját*. Csak ebben az esetben bizonyító erejűek és válnak tanító számokká.“

Lenin kifejti, hogy a gazdasági folyamatok vizsgálatában szükséges, hogy „pontosan meghatározzuk az ismérveket, amelyek egyáltalán nem tűnnek ki egyszerűségükkel és egyformaságukkal, azután felfedezésük végett nyomon kell követnünk ezeket az ismérveket, továbbá a lehetőség szerint számba kell vennünk elterjedtségük mértékét és *időbeli változásait*“.¹ Lenin megkövetelte, hogy a statisztikusok és közgazdászok az adatokat változásaikban, összefüggéseikben vizsgálják.

A szocialista statisztikának ezért alapvető feladata a jelenségek fejlődését és kapcsolatát ábrázoló idősorok, viszonyszámok megszerkesztése. Világos dolog azonban, hogy idősorokat szerkeszteni, fejlődési összefüggéseit kimutatni csak *összehasonlítható* adatokkal lehetséges. Ezt rögzítette a Nép gazdasági Tanács is, amennyiben mind 1950 márciusában, mind 1950 júliusában kiadott határozataiban foglalkozott az összehasonlíthatóság kérdéseivel és utasította a Statisztikai Hivatalt, a statisztikai adatok összehasonlíthatóságának feltétlen biztosítására.

¹ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Szikra, Budapest, 1949, 467. old.

Különösen fontos mindezekre felhívni a figyelmet akkor, amikor tervezőink, statisztikai munkát végző dolgozóink, de a gazdasági vezetők nagy része is sok esetben hajlandók egy üzem, egy gyár, egy tröszt, egy főosztály munkáját kizárólag a terv teljesítése vagy nem teljesítése alapján megítélni és a fejlődést elhanyagolni. Hogy a tervezési módszerek kifinomultak, s a tervezésünk ma jobb, mint egy évvel ezelőtt, hogy a tervek nagy része reális, méginkább biztatja arra az egyes szerveket, gazdasági funkcionáriusokat, hogy kizárólag a tervteljesítés elemzésével megelégedjenek.

Ez az álláspont nem helyes. A szovjet tervjelentés mintája világosan rámutat arra, hogy mindig két körülményt kell figyelemmel kísérni, az egyik a fejlődés, tehát az előző időszakokkal vagy időszakokkal való összehasonlítás, a másik a terv teljesítése. Fel kell vetnünk tehát sorban azokat a problémákat, amelyek az összehasonlíthatóságot akadályozzák és meg kell vizsgálni, hogy az összehasonlíthatóság biztosítása minden esetben megnyugtató módon történt és történik-e.

Az összehasonlíthatóság problémái felmerültek 1951-ben a következő kérdéscsoportok körül:

1. a besorolások kérdésében (iparágak, minisztériumi főosztályok, vállalati átszervezések),

2. a termelési érték megállapításánál,

3. a munkavállalók besorolásainál,

4. a munkabérialapok ellenőrzésénél.

1. Az első kérdést különösen élesen veti fel az Országos Tervhivatal elnökének 11 440/1951. O. T. sz. rendelete, az ipar 1952. évi igazgatási szervezeten felépülő tervezési rendszeréről. A rendelet leszögezi azt, hogy a tervezés általában főosztályok szerint történik. Az Országos Tervhivatal a keretszámokat főosztályok szerint fogja kiadni. Kétségtelen, hogy ez a rendelet, amelyet az Országos Tervhivatal elnöke a Központi Statisztikai Hivatal elnökével egyetértésben adott ki, elősegíti azt, hogy a tervek címzett jellegűek legyenek, elősegíti továbbá azt is, hogy világosan meg lehessen állapítani, hogy ki a felelős a terv végrehajtásáért. Ugyanakkor azonban nem szabad, hogy a tervezésnek ez a rendszere az iparági rendszert háttérbe szorítsa, vagy másodrendűnek tekintse, miután az összehasonlíthatóság a múlttal és jövővel csakis iparági alapon lehetséges.

Szavinszkij iparstatisztikai tankönyvében a következőket írja: Az iparnak az ú. n. iparágak szerint való csoportosítása az egész népgazdaság szempontjából az iparstatisztika *minden munkájának alapja*. Világos dolog, hogy erről az alapról nem térhetünk le, miután sem az nem mondható meg, hogy akármelyik főosztály termelése, termelékenysége stb. hogyan alakult az elmúlt években, hiszen akkor még a mai minisztériumok sem léteztek, nemhogy főosztályok léteztek volna, úgyszintén a fejlődés következtében bekövetkező ipari átszervezések miatt nem lesz lehetséges ezt követni a jövőben sem. Éppen ezért fentemlített rendeletnek igen fontos része, amikor az egyes főosztályokat, ahol ez szükséges, iparágakra bontja. Például a szénbányászati főosztályt szénbányászatra és gépgyártásra; vagy a szinesfémipari főosztályt bauxitbányászatra és szinesfémiparra, stb. Világos dolog, hogy a statisztika hosszabb időtartamra csak az egyes iparágaknak, illetve iparcsoportoknak a dinamikáját lesz képes kimutatni, hiszen a főosztályok, sőt még minisztériumok között is vállalatok átadása

állandóan napirenden van. Így például amikor az 1952. évi tervezési rendszert lefektettük, a szénbányászati főosztályhoz tartozó gépgyártás-iparág még csak három vállalatot tartalmazott, időközben a Népgazdasági Tanács határozata folytán újabb két vállalat (Mélyfúró Berendezések Gyára és a Középnéhézvasszerkezeti Gyar) is átkerült a szénbányászati főosztályhoz. Látható, hogy a főosztályi összehasonlíthatóság a múlttal biztosítva nincs és nem is lehetséges. Ezzel szemben a gépgyártás-iparág összehasonlíthatóságát nyilvánvalóan nem befolyásolja az, hogy az egyik minisztériumtól a másikhoz kerül egyik vagy másik vállalat. Különösen ki kell hangsúlyozni ezt a kérdést azért, mert igen sok helyen *félremagyasztják a fenti rendeletet, hogy ez az iparágokról való letérést jelentené.* Világos dolog — mint Szavinszkij kifejti —, hogy az iparágak rendszeréről való letérés nem lehetséges. Sok esetben nem is csak arról van szó, hogy vállalatokat csoportosítsunk át szervezetenként, hanem arról, hogy vállalatok részeit, vagy több vállalat részeiből alakult vállalatokat, tehát az adatok visszamenőleg vállalati szinten nem is rekonstruálhatók, ily módon egy főosztálynak egy, két vagy több évvel ezelőtti termelését, termelékenységiét stb. semmiképpen nem lehetséges megállapítani. Az iparág termelése, termelékenysége stb. ezzel szemben mindig rendelkezésre áll.

2. A termelési érték megállapításánál az időközben bekövetkező változások egy sor összehasonlíthatósági problémát vetettek fel. Így:

- a) A termelési érték meghatározása építőipari tevékenység nélkül.
- b) Az időközben szükségessé vált áruistamódosítások.
- c) Vállalati átszervezések folytán vertikális keletkezése, illetve eltűnése.
- d) A változatlan árak változtatása.
- e) A forgalmiadóval összefüggő kérdések.

a) 1952. évben a tervezés és a statisztika különválasztja a vállalatok építőipari tevékenységét. (Általában saját rezsiben végzett beruházások keretében végeznek az iparvállalatok — néha igen jelentős — építőipari tevékenységet). Ennek az építőipari tevékenységnek leválasztása feltétlen helyes, mert a különböző termelési, termelékenységi és egyéb mutatószámokat erősen meghamisította, hogy a vállalat profiljától teljesen eltérő termelési és termelékenységi számok adódtak a vállalat alaptevékenységét jellemző adatokhoz. Az építőipari tevékenység leválasztása azonban azt jelenti, hogy az 1952-ben használatos termelési értékadatok csak abban az esetben lesznek összehasonlíthatók 1951, 1950 és 1949 adataival, ha azokból is leválasztjuk az építőipari tevékenységet. 1951. évre a Statisztikai Hivatal ezeket az adatokat bekérte havonta, az 1950. évi éves kérdőívben ez az adat szintén rendelkezésre áll, így az ezekkel való összehasonlíthatóság biztosítva van. 1949. évre azonban ez az adat nem áll rendelkezésre. Miután 1949 az ötéves terv alapja, feltétlenül szükséges a termelési értéket 1949. évre vonatkozólag is megállapítani, ami egyrészt utólagos statisztikai begyűjtést, másrészt bizonyos statisztikai számításokat kíván meg.

b) A magyar egységes áruista felépítése — mint ismeretes — olyan, hogy az egyes cikkeknek van változatlan ára, tehát az áruista mindennemű módosítása a változatlan árak módosítását is jelenti, ami maga után vonhatja egy egész iparág termelési értékének megváltozását. Az elmúlt évben a gépgyártási áruista átdolgozása vált szükségessé (C. lista).

Ennek következtében a gépgyártási vállalatoktól az 1950. évre vonatkozó termelési adatokat cikkenként és összesen újra be kellett gyűjteni. Hasonló lesz a helyzet ebben az évben, amikor is az erősáram, gyengeáram és finommechanika árulistáját dolgoztuk át. Ezekhez az iparágakhoz tartozó vállalatoktól az 1950-re és 1951-re vonatkozó adatokat újra be kell gyűjteni. Tekintettel arra, hogy az utólagos begyűjtések pontos adatokat nem adnak, továbbá, hogy nagy megterhelést jelentenek a vállalatoknak és a felsőbb szerveknek is, igyekezni kell, hogy az árulistát mindaddig, míg a változatlan árrendszert fenntartjuk, csak elkerülhetetlen esetekben módosítsuk. Ezt annál is inkább szükséges hangsúlyozni, mert az a körülmény, hogy a C-listát és a most fentemlített három iparágak az árulistáját átdolgozzuk, ösztönzést adott egy egész sor iparágak, hogy kisebb természetű hiányosságok miatt igyekezzenek az egész árulistát átdolgozni, nem számolva azzal, hogy ez milyen rendkívüli terhet jelent a különböző szervezetekre és az adatokat mennyire bizonytalanná teszi. (Így pl. át kívánta dolgozni az árulistát a szénbányászat, kohászat, textilipar, stb.)

c) Amennyiben két egymásra következő vertikális folyamatot végző vállalatot összevonunk, vagy egy meglévő vállalatot úgy vágunk két részre, hogy ezáltal egymásra következő vertikális folyamatok kerülnek a két vállalathoz, a vállalati teljes termelés értéke az első esetben az eltűnő vertikálítás folytán csökken, míg a második esetben az újonnan belépő vertikálitással emelkedik. Az összehasonlítható adatok összeállításánál az ilyen változtatások feltétlenül figyelembe veendőek. Így például a húsiparban a Budapesti Marhavágóhídból és a Központi Húsüzemből május hónap folyamán egy vállalatot létesítettek, ily módon a Közvágóhidéddig készárúként jelentkező termelése mint belső vertikális folyamat eltűnt és világos dolog, hogy ilyen nagyarányú átszervezés esetében, amennyiben a húsipar termelését előző időszakokkal össze kívánjuk hasonlítani, a visszamenőleges adatok feltétlenül korrigálandók, különben a húsipar termelési értékének jelentős csökkenését okozná az új konstrukció. Fordított helyzet adódott a Ganz Hajógyárban, ahol a darugyártást választották le.

d) Még mindig nem elég szilárd a fegyelem sem a vállalati, sem minisztériumi szinten a változatlan árak használata terén. Világos, hogy a változatlan árak jelentősége éppen abban rejlik, hogy változatlanok és így nem szabad önkényesen megváltoztatni azokat, mert ez az adatok összehasonlíthatatlanságát vonja maga után. Ennek ellenére az Építésügyi Minisztérium az épületasztalosipar cikklisztáját s ezzel változatlan árait is megváltoztatta, anélkül, hogy ezt előzetesen a Tervhivatallal és a Statisztikai Hivatallal kitérgette volna. Ennek következtében nem gondoskodott senki az adatok összehasonlíthatóságáról, így május hónapban nem lehetett megállapítani azt, hogy az épületasztalosipar termelése előző időszakokhoz képest hogyan alakult. A változatlan árak hasonló megváltoztatása történt a papírgyártóiparban, ahol az illetékes főosztály, hogy bizonyos tervszámokat elérjen, a változatlan árakat felemelte. Világos dolog, hogy ez is megengedhetetlen eljárás. A Tervhivatalnak és a minisztériumok tervfőosztályának a változatlan árakat, amelyeket az egységes árulista leszögez, szigorúan be kell tartania mindaddig, amíg változatlan árrendszerrel dolgozunk, különben az adatok összehasonlíthatatlanok lesznek és a változatlan ár nem fogja azt a célt szolgálni, amire készült.

e) A folyóáron számított termelési érték kiszámítása a tervben belső forgalmi adóval történik. A statisztika, miután tényszámokat kérdez,

a tényleges forgalmiadót kérdezi. Ez jelenlegi forgalmiadó-rendszerünk szerint eltérő a külkereskedelem felé, esetleg nagyfogyasztók felé stb. A különböző relációk szerinti forgalmiadó más és más, tehát a termelési érték is változik azáltal, hogy hová szállít a vállalat. Ily módon egyrészt a tervvel nem hasonlítható össze ez a termelési érték, másrésztől árindexekkel való korrigálásra sem alkalmas. Hogy az összehasonlíthatóságot biztosítsuk, a helyes megoldás nyilvánvalóan az lesz, ha a forgalmiadót az iparbol az elosztashoz visszuk at.

3. Annak ellenére, hogy a munkavállalók csoportosításánál 1950-ben áttértünk a szovjet tervezési és statisztikai felosztásra, azaz a fizikai és szellemi munkavállalók fogalmáról áttértünk a jelenlegi állománycsoportokra (munkások, műszakiak, adminisztratívok, iparostanulók, kisegítő személyzet, nem ipari csoport), újra egy sor kérdés merült fel, amely az összehasonlíthatóságot megzavarta. Az Egységes Foglalkozási Jegyzék utasításai kimondják, hogy kik sorolandók az egyes állománycsoportokba. Az Egységes Foglalkozási Jegyzék meghatározásai azonban nem voltak precízek, s ily módon a besorolásokat a vállalatok különféle képpen végezhettk el. Műszaki munkavállalókhöz soroltak egy sor adminisztratív foglalkozású munkavállalót, vagy munkához kisegítőszemélyzetet, vagy munkához adminisztratív személyzetet. Különösen, amikor napirenden van a vállalati bürokrácia leépítése, harcolunk az adminisztratív személyzet megduzzadása ellen, nem lehetséges, hogy ne tudjuk pontosan megállapítani az adminisztratív létszámot. E hiányosság felszámolására az Országos Munkabér Bizottság titkársága új, igen részletes nomenklatúrát készített arról, hogy kik tartoznak az egyes állománycsoportokba. A nomenklatúra, mint az Egységes Foglalkozási Jegyzék javítása, a közeljövőben megjelent. A dolgozóknak az új nomenklatúra alapján történő besorolása nyilvánvalóan el fog térni az eddigi besorolásoktól. Ez ismét az adatokat az összes állománycsoportokban összehasonlíthatatlanná teszi és nem lesz megállapítható, hogy az adminisztratív létszám emelkedése vagy csökkenése valóságos-e, avagy csak a különböző besorolások eredménye. Nyilvánvaló, hogy ezt a különbözetet kiküszöbölni csak egy vagy két hónapon át végrehajtandó kétszeres felvétellel sikerül. Különösen megzavarta a képet az építőipar vonalán az a körülmény is, hogy az Építésügyi Minisztérium anélkül, hogy erre az Országos Tervhivatallal és a Statisztikai Hivatallal megállapodott volna, 56. sz. körendeletével a műszaki munkavállalók újból való besorolását rendelte el, amely az eddigitől eltért. Ily módon volt egy régebbi besorolás, lesz egy újabb az O. M. B. szerint és van egy közbeeső besorolás, amely egyikkel sem egyezik és amely az összehasonlíthatóságot teljes mértékben megzavarta. Az ilyen fajta hibák kiküszöböléséhez az szükséges, hogy a minisztériumok önkényesen ne változtassák meg a statisztikai fogalmakat érintő rendelkezéseket.

A munkavállalók besorolásánál még két probléma okoz nehézségeket 1951-ben, illetve 1952-ben. Az egyik az átképzősök problémája, amelyet a munkások állománycsoportjában vettünk és veszünk számba, azonban több helyen ezt mint külön állománycsoportot tartják nyilván a munkásoktól elkülönítve (Kohó- és Gépipari Minisztérium, Magyar Nemzeti Bank). A kérdést nem sikerült egységesen tisztázni, miután a Statisztikai Hivatal álláspontja szerint az átképzősök is termelnek, és miután termelésük nem választható le, a termelési költség számításánál a munkáslét-

számba tartoznak. Ugyanakkor a Kohó- és Gépipari Minisztérium külön kívánja az átképzősöket nyilvántartani, mert ha sok átképzőst vesznek fel, az a termelékenységi számokat lerontja. Így jelenleg mind a két számot, tehát munkásokat átképzősökkel és átképzősök nélkül is, nyilvántartjuk.

A másik zavart okozó körülmény, hogyha ugyanúgy, mint a termelésből, az építőipari tevékenységet, a munkavállalókból az építőipari tevékenységet folytató dolgozókat leválasztjuk, ez visszamenőleg csak hozzávetőlegesen lehetséges, mivel az erre vonatkozó pontos adatok csak erre az esztendőre állnak rendelkezésre.

4. A Nép gazdasági Tanács 27/2/1951. sz. határozatában elrendelt munkabéralapok felhasználásának ellenőrzésénél a munkabéralapra vonatkozó tervszámok, a Nemzeti Banktól ténylegesen igénybevett béralap és a statisztikai jelentésekben szereplő számok összehasonlíthatóságának kérdése vetődött fel. Az összehasonlíthatóság csak akkor biztosítható, ha a béralapot egyformaképpen csoportosítják a különböző adatszolgáltatásokban. A Nép gazdasági Tanács, tekintettel erre, a Nemzeti Banknál olyan összevonásokat rendelt el, amely lényegében a statisztikai állománycsoportok összevonását jelenti. Ennek ellenére előfordultak olyan rendelkezések, amelyek megakadályozták a Nemzeti Bank és a Sztatisztikai Hivatal adatainak egyezőségét. Így például a Kohó- és Gépipari Minisztérium olyan rendelkezéseket adott ki, hogy az átképzősöket az iparstanulókkal egy csoportba vegyék, ami ellentmond a terv- és statisztikai csoportosításnak és így a Nemzeti Bankkal való egveztetetőség nem állt fenn. Ezt és az ehhez hasonló eltéréseket, amelyekkel a Statisztikai Szemlének az 1951. évi 5. sz. foglalkozott, nagyrészt már kiküszöböltük.

*

Mint a fenti néhány példából látható, annak ellenére, hogy a tervfegyelem és a statisztikai fegyelem jelentős mértékben javult, és hogy megtörtént a tervezési és statisztikai módszerek összehangolása, még mindig az iparstatistika majdnem összes területén újra és újra felmerül az összehasonlíthatóság biztosításának kérdése. Az összes terv- és statisztikai munkát végző dolgozók feladata, hogy amikor akár országos, akár vállalati szinten akármilyen fogalmat vagy módszert megváltoztatni kívánnak, gondoskodjanak arról, hogy ez a módszerváltoztatás vagy ne befolyásolja az adatok összehasonlíthatóságát, vagy a régebbi adatok valamilyen, nem körülményes, nem hosszú és pontatlan számításokat igénylő módon, átszámíthatók legyenek az új fogalomra vagy módszerre, az összehasonlíthatóság minden körülmények között biztosítva legyen.

Amennyiben az adatok összehasonlíthatósága az évek folyamán biztosított, akkor a statisztika eleget tud tenni annak a feladatának, hogy a jelenségeket változásokban, fejlődésükben, összefüggésükben mutassa ki, tehát megmutassa az elért eredményeket, felhívja a figyelmet a hiányosságokra s ezzel betöltte a tervgazdálkodásban a statisztikára váró szerepet.